

2. Подпригорова Л. А. Использование Интернета в обучении иностранным языкам // Иностранные языки в ВУЗе. – 2003. – № 5. – С. 25-31.
3. Ситдикова І. Комп'ютер поспішає на допомогу // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 1. – С. 116-119.
4. Токменко О. Інформаційні технології у викладанні іноземних мов: сьогодні і скрізь віки допомогу // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. – № 2. – С. 98-100.
5. Шевчук Т. В. Методика обучения иностранным языкам высших учебных заведений. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.

Задача практического овладения иностранным языком требует поиска путей совершенствования как методики выработки речевых умений, так и большего внимания к организации языкового материала. В методической литературе освещается ряд вопросов, связанных с работой над лексикой. Однако существуют и определенные проблемы в формировании лексических навыков, необходимых для говорения.

Ключевые слова: *говорение, как вид речевой деятельности; веб-ресурсы, глобальная сеть Интернет; развитие коммуникативных способностей; информационные технологии; WWW-проекты и E-mail-проекты; компетентностный подход.*

Practical task of mastering a foreign language requires finding ways to improve production methods as speech skills and great attention to the organization of speech material. In the methodological literature highlights a number of issues associated with work on vocabulary. However, there are some problems in forming vocabulary skills necessary for speaking.

Keywords: *speaking, as a kind of language activities, web resources, global Internet, the development of communication skills; information technologies; WWW-Projects and E-mail-projects; competence approach.*

Русаченко Н. П.
Київський слов'янський університет

СТАТУС МОРФОНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ МОВНИХ РІВНІВ

Визначено статус морфології як проміжний між морфологією та фонологією. З'ясовано основні одиниці та завдання морфологічного аналізу в синхронії і діахронії.

Ключові слова: *мовний рівень, морфологія, словозміна, словотвір, чергування.*

Мовна система, збудована ієрархічно, має у своєму складі підсистеми різного ступеня складності; взаємодія між ними є одним із яскравих виявів процесу розвитку мови. З намаганням дослідити мовні факти в усій різноманітності взаємозв'язків і завдяки цьому локалізувати їх у системі мови пов'язується **проблема** вивчення міжрівневих, міжкатегоріальних відношень [3, с. 3]. Поняття мовного рівня в сучасній лінгвістиці ще не має загальноприйнятого визначення, що зумовлює різне членування дослідниками мови на рівні і мовознавства на окремі дисципліни [6, с. 120]. Традиційним вихідним критерієм для виділення рівнів служать, як правило, основні одиниці мовної системи; останнім часом, воно здійснюється також на основі врахування різниці у функціях сегментних одиниць та способах їх організації.

Показовим щодо останнього виявляється становлення морфології, яка посідає своєрідне проміжне місце між морфологією та фонологією. **Метою** цієї статті є з'ясування місця морфології в системі мовних рівнів. Відомо, що морфологічний рівень мови утворюють фонеми і ті закономірності їх сполучуваності, які зумовлені положенням щодо морфем і призводять до варіювання тієї самої лінгвістичної одиниці в різних морфологічних умовах; звідси впливає найпростіше визначення морфології як фонології морфем.

Вивчення морфології загалом має сенс для тих мов, у яких зміна зовнішнього вигляду морфем є продуктивною і має регулярний характер (тобто для флективних). Так, складні за будовою і виразно структуровані ряди вокалічних і, особливо, консонантних чергувань, що їх зумовлює системне варіювання морфів однієї морфеми, виразно представлені у слов'янських мовах; можливо, саме тому в межах слов'янського мовознавства і почалося формування морфологічних ідей [8, с. 84]. Для мов, у яких морфеми не видозмінюються, аналіз морфології не є актуальним. Проте в деяких морфологічні явища відіграють значну роль: наприклад, морфологічні функції має кількісний та якісний аблаут в угорських мовах. Отже, вивчення морфологічних змін може дати цікавий матеріал для типологічної класифікації мов [10, с. 118].

Морфологію відносять до одного з наймолодших і найсуперечливіших розділів мовознавства. Як справедливо зазначив Г. Глісон, “морфологія (морфофонеміка) є одним із найзаплутаніших термінів у сучасній лінгвістиці, і немає двох таких концепцій, у яких би цей термін використовувався в однаковому значенні” [12, с. 226-227]. Різницю в поглядах представників різних морфологічних концепцій можна пояснити не тільки різною природою складників морфології, а й наявністю принципових розбіжностей у тлумаченні її вихідних положень. Зокрема, різні підходи до морфологічної проблематики багато в чому залежать від фонологічних позицій авторів.

В українській лінгвістиці набули поширення фонологічні концепції Ленінградської та Московської шкіл; очевидно, що морфологія, у якій використано першу з них, не може бути тотожною за своєю суттю морфології, що ґрунтується на другій. Схильність до московського трактування фонем (О. О. Реформатський, С. Б. Бернштейн, Т. В. Попова, О. С. Кубрякова, Ю. Г. Панкрац, Є. А. Макаєв, В. Б. Касевич, В. В. Лопатін та ін.) не дозволяє визнати позиційні чергування особливим розділом, відторгненим від фонології, оскільки сама фонологічна концепція виходить із морфеми і цілого ряду її позиційних варіантів [9, с. 38]. Навпаки, прихильники ленінградської теорії (Т. В. Булигіна, Ю. С. Маслов, С. М. Толстая та ін.) не вважають виправданим усунення з морфології позиційно зумовлених чергувань, оскільки відносять їх до особливих випадків фонемних модифікацій основ, що відрізняються від інших тільки більшим ступенем зумовленості.

Від фонологічних поглядів дослідників залежить і одна з найбільших проблем морфології – визначення одиниць її опису. Як відомо, у центрі морфології перебувають проблеми фонологічної структури морфем; аксіомою є зв'язок цієї структури зі словотвірними та словозмінними функціями морфем. Тому в морфології фігурують, з одного боку, вказівки на фонологічні одиниці, їх типи, наприклад “основа з кінцевим щільним глотковим приголосним”, а з другого – на морфологічні одиниці, наприклад “флексія Місцевого відм. одн.” Якщо залишатися в межах згаданих одиниць та ознак, то виявиться, що морфологія не оперує власними одиницями.

Питання про існування особливої одиниці морфології – морфонемі пов'язане з визначенням статусу морфології, яке постало після виділення в самостійну науку фонології. У межах останньої виявилися явища, які не можна було інтерпретувати в суто фонологічних термінах. Зокрема, це стосується позиційно не зумовлених чергувань, існування яких у мові можна пояснити тільки тим, що за певних умов вони супроводжують творення окремих форм.

Морфологія формувалася як лінгвістична дисципліна, що вивчає фонологічні закономірності будови і варіювання морфем, зумовлені граматично. Отже, саме

існування морфонологічних явищ визначається наявністю взаємозв'язку між фонологічною структурою морфем і їх функціонуванням у мові, що зумовлює, з одного боку, ніби проміжне місце морфонології між фонологією і морфологією, а з другого – вказує на роль морфонології як сполучної ланки між ними. Справді, визначаючи роль морфонології в організації лінгвістичної системи, треба зауважити, що морфологія ніби врівноважує фонологічні і морфологічні процеси: якщо фонологія перебуває ближче до максимального розподібнення форм, а морфологія, навпаки, зводить цілі ряди словоформ у парадигми, то морфонологія визначає, які саме фонологічні засоби мають використовуватися з морфологічною метою (2, с. 83).

Морфонологія не є частиною фонології або морфології, вона автономна хоча б тому, що за нею закріплена спеціальна галузь дослідження – фонемне варіювання морфем, а також точно визначені об'єкти – чергування, що виконують морфологічну роль. Усе ж морфонологія не має статусу таких рівнів, як фонологія або морфологія. Однією з головних умов для виділення мовних рівнів є існування власних одиниць і сітки взаємозв'язків між ними. Представники Ленінградської школи ставлять питання про спеціальні одиниці морфонології, до яких відносять морфонеми як елементарну одиницю морфонологічного рівня та субморф як найвищу одиницю морфонології (Н. Є. Ільїна, В. Г. Чурганова, О. А. Земська, С. В. Бромлей, М. В. Панов та ін.). Термін “морфонема” увів у лінгвістику польський вчений Г. Улашин для позначення звуків мови, що виконують семасіологорозрізнявальну функцію [15, с. 58]. З того часу морфонема зазнала долі багатьох лінгвістичних термінів і не знайшла однозначної дефініції, позначаючи то комплексний образ двох або кількох фонем, здатних залежно від морфонологічної будови слова замінювати одна одну всередині морфеми [14, с. 85], то узагальнення фонем, яке можна описати через граматичну позицію [1, с. 27], або навіть особливу одиницю [11, с. 10].

Різниця між фонемою і морфомемою пояснювалася тим, що “фонеми визначаються через опозицію і дистрибуцію”, тоді як “морфонеми виникають тільки на базі словозмінного чи словотворчого процесів”. Зверталася увага і на різницю між морфомемою та морфемою: “Морфологічний аналіз форм слова виділяє морфи, які є носіями значень, і дещо інше – семантично порожнє. Тільки перші – дійсно морфеми. Другі, морфонеми, можуть репрезентуватися не тільки через окремі ознаки, але й через фонологічні комплекси” [13, с. 168].

Однією з основних умов функціонування одиниці будь-якого рівня є протиставлення її іншим одиницям цього ж рівня. Так, фонеми мають набір диференційних ознак, за якими протиставляються одна одній, а відтак засвідчують можливості свого існування; морфомемі ж неможливо визначити в термінах диференційних ознак. Якщо з якісного і кількісного боків можна виявити систему морфем певної мови, то з погляду функціонування (у якому якраз і виявляється існування морфем) це зробити неможливо. Крім того, основою для виділення мовних рівнів є відношення порядку, коли одиниці більш високого ярусу складаються з елементів попереднього, нижчого, а за цих умов видається неймовірним те, що морфеми мають складатися з морфем. До того ж, термін “морфонема” не спрощує лінгвістичного опису [7, с. 107].

Можна вважати аргументованим твердження В. Б. Касевича, що “немає таких варіантів морфем, які не могли бути описані в термінах фонем, і немає таких сегментних одиниць мови, які не можна було б описати як послідовність морфем з одного боку і послідовність фонем з іншого” [4, с. 97]. Логічно припустити, що

морфонологія не має своєї спеціальної одиниці, а займається описом уже готових, встановлених у процесі аналізу основних рівнів, і тому пов'язана не з вичленуванням і ототожненням якихось нових одиниць, а з вивченням того або іншого аспекту організації вже відомих.

Зі сказаного випливає, що морфонологію можна схарактеризувати як систему нових відношень [7, с. 115], де виявляються зв'язки, яких немає ні на рівні фонології між фонемами, ні на рівні морфології між морфемами. У морфонології об'єктом опису є відношення, що складаються між різними звуковими вираженнями однієї морфеми. А тому доречніше визначити морфонологію як проміжний рівень між морфологією і фонологією і основною одиницею морфонологічного опису вважати альтернаційний ряд, який базується на певній схемі розташування фонологічних одиниць, пов'язаних спільними функціями.

Ієрархічну систему морфонологічних одиниць у дослідженнях утворюють альтернант, чергування (альтернація), альтернаційний ряд, вид і тип чергування.

Альтернант визначається як окремий мінімальний морфонологічний сегмент, що пов'язаний відношенням чергування з іншим; реалізується самостійною фонемою. Фонема, які утворюють альтернантні пари, завжди мають бути етимологічно спорідненими, тобто походити з однієї прафонеми. Основним альтернантом є фонема, наявна в основній (початковій) формі. Початкова форма визначається умовно або в залежності від принципів економії, простоти опису, найменшої зумовленості, або ж за принципом найбільшої передбачуваності початкової форми щодо інших.

Морфонологічними чергуваннями (альтернаціями – термін В. Радлова), що є конкретною фонемною реалізацією альтернантів, є такі зміни однієї фонери на іншу, які, не порушуючи тотожності морфеми, виступають одним із формо- та словотворчих засобів у мові. Більшість лінгвістів вважає, що морфонологічні явища супроводжують словозміну та словотвір і тому мають супровідний, допоміжний характер. Але це не робить їх другорядними. Морфонологічні явища справді не утворюють похідних слів чи словоформ, проте виконують власну функцію – уможливають їх появу. Залежно від того, у якій системі – словозмінній чи словотвірній – вони функціонують, їх поділяють на парадигматичні та словотвірні.

Важливо не змішувати морфонологічну структуру словотвору та словозміни. Необхідність їх розмежування викликана самою природою словозмінних і словотвірних моделей. У словозмінній підсистемі набір морфів, що утворюють морфему, доречно обмежити парадигмою одного слова, тоді як у словотвірчій підсистемі поняття однієї морфеми обмежене морфами тих слів-дериватів, які пов'язані відношеннями похідності і реалізують певний словотворчий тип [8, с. 59]. У словозміні морфонологічні чергування виступають як ознака всієї парадигми, а окремий альтернант є ознакою окремої словоформи. У словотворі альтернація – це ознака цілого дериваційного ряду, а альтернант – ознака одного зі слів-дериватів. Чергування у словозміні більшою мірою характеризуються передбачуваністю та універсальністю, тоді як у словотворі вони можуть залежати від лексичних факторів або навіть визначатися контекстом, отже, їх реалізація більш обмежена і менш універсальна.

Фонери, що чергуються в межах однієї морфеми, утворюють альтернаційний ряд, який зазвичай ґрунтується на бінарних протиставленнях, хоча трапляються і тернарні. Альтернаційний ряд вказує на граматичне протиставлення, яке за допомогою морфонологічних засобів, незалежно від характеру формальної вираженості, маркує те чи інше чергування. Аналізуючи відмінність між фонемними і морфонологічними

рядами, треба вказати на різні правила їх організації. Для перших типовими є автоматичні, передбачувані зміни та результати, для других – неавтоматичні та випадкові. Тип чергування об'єднує функціонально тотожні ланки чергувань, які реалізуються різними фонемами і альтернанти яких розрізняються між собою однаковими диференційними ознаками.

Морфонологічний аналіз починається зі встановлення існуючих перетворень тієї самої одиниці у складі різних граматичних опозицій, тобто зі встановлення факту варіювання. Далі граматично аналізується засвідчене варіювання і встановлюється, чи має воно відношення до граматичного розподібнення і передавання форм [2, с. 24]. Отже, предметом морфонологічного аналізу мають бути звукові зміни, зумовлені вимогами морфологічного рівня, а основним завданням стає встановлення кореляцій між зафіксованим типом формального варіювання одиниці і конкретний опис функцій морфонологічного перетворення.

У процесі морфонологічного аналізу використовуються різні підходи; його починають з детального опису парадигматичних і дериваційних рядів або з вивчення функцій фонологічних засобів. У першому випадку більшість розглянутого матеріалу виявляється поза межами морфонологічного аналізу і перетворюється у свого роду коментар до опису окремих морфологічних груп. Другий шлях виявляється більш продуктивним, оскільки дозволяє з'ясувати, які з фонологічних перетворень, що характеризують певні періоди, використовуються з морфонологічною метою і якою саме; це допомагає виявити витoki морфонологічних характеристик, механізм їх появи та функціонування [2, с. 24].

Статус морфонології виразно простежується не тільки в синхронії, а й у діяхронії, адже “взаємний зв'язок різних рівнів мови виявляється не тільки під час вивчення мовної системи в певний момент її існування. Ще яскравіше він виступає під час дослідження його в історичному аспекті, оскільки часто можна спостерігати, як те, що спочатку належало одному рівню мови, переходить до іншого і дає можливість краще розібратися у фонетичних та граматичних процесах” [5, с. 62]. Становлення морфонологічних характеристик відбувається в історії мови як розвиток певної фонетичної тенденції, яка може підтримати категоріальне розподібнення форм, зумовлене граматичною системою. Діахронічний аналіз морфонологічних характеристик має підвести дослідника до того моменту, коли явище, типове для нижчого рівня, виходить за його межі в новій якості на більш високому рівні. Як правило, сходинкою в цьому переході стає процес фонологізації алофонів однієї фонемі.

У підсумку констатуємо, що морфонологія не становить окремого розділу у фонології чи морфології, за нею закріплена спеціальна галузь дослідження – фонемне варіювання морфем, і вона вивчає чітко визначені об'єкти – чергування та лінійні модифікації основ, що виконують морфологічну роль. І все ж морфонологія не має статусу таких рівнів як морфологія чи фонологія, оскільки позбавлена власних одиниць і сітки взаємозв'язків між ними. Доречніше визначити морфонологію як проміжний рівень між морфологією та фонологією і основною одиницею морфонологічного опису вважати альтернативний ряд, який базується на певній системі розташування фонологічних одиниць, пов'язаних спільними функціями. Самостійність морфологічного рівня простежується і в діахронічній проекції. Історичні закономірності доводять системність морфонології, яка не виступає як застиглий, зафіксований колись зліпок фонологічного перетворення.

Л і т е р а т у р а :

1. Ильина Н. Е. Морфонология глагола в современном русском языке. – М. : Наука, 1980. – 147 с.
2. Историко-типологическая морфология германских языков (Фономорфология. Парадигматика. Категория имени). – М. : Наука, 1977. – 359 с.
3. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць. – К. : Наук. думка, 1990. – 156 с.
4. Касевич В. Б. Морфонология. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 160 с.
5. Кузнецов П. С. Чередования в общеславянском “языке-основе” // Вопросы славянского языкознания. – Москва : Изд-во АН СССР, 1954. – Вып. 1. – С. 24-67.
6. Лопатин В. В., Улукханов И. С. К соотношению единиц словообразования и морфонологии // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействия. – М. : Наука, 1969. – С. 119-132.
7. Макаев Э. А., Кубрякова Е. С. О статусе морфонологии и единицах ее описания // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 87-132.
8. Попова Т. В. О предмете морфонологии, иерархии анализа и единицах описания морфонологической структуры языка // Советское славяноведение. – 1971. – № 2. – С. 53-61.
9. Толстая С. М. О некоторых трудностях морфонологического описания // Вопросы языкознания. – 1971. – № 1. – С. 37-43.
10. Трубецкой Н. С. Некоторые соображения относительно морфонологии // Пражский лингвистический кружок : Сб. статей / Сост., ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – С. 115-118.
11. Чурганова В. Г. Очерк русской морфонологии. – М. : Наука, 1973. – 239 с.
12. Gleason H. A. Linguistics and English Grammar. – New York, 1965. – P. 226-227.
13. Kurylowicz J. Phonologie und Morphologie. – In : Phonologie der gegenwart. – S. 158.
14. Trubetskoy N. S. Sur la “Morphologie” // TCLP. – 1929. – 1. – P. 85.
15. Ulaszyn H. Saunt, Phonema, Morphoneme // TCLP. – 1931. – 4. – P. 53-61. 9.

Схарактеризован статус морфонології як проміжний між морфологією та фонологією. Визначені одиниці та задачі морфонологічного аналізу в синхронії та діахронії.

Ключевые слова: морфонология, словоизменение, словообразование, уровень языка, чередование.

The intervening character of morphonology between morphology and phonology is defined. Main units and tasks of morphonological analysis in synchronism and diachronism are determined.

Keywords: accidence, alternation, level of language, morphonology, word-formation.

Святобаченко І. С.
Горлівський державний педагогічний
інститут іноземних мов

ТЕМА/РЕМА, ТОПІК/ФОКУС І ВІДОМЕ/НЕВІДОМЕ ЯК КАТЕГОРІЙ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ

Статтю присвячено розгляду понять “актуальне членування речення”, “комунікативна структура речення” та “функційна перспектива речення”, а також категорій тема/рема, топік/фокус та відоме/невідоме як таких, що їх характеризують. У статті проаналізовано особливості вживання зазначених понять і категорій залежно від чинника, що виступає провідним у процесі аналізу речення як комунікативної одиниці, а також зроблені висновки щодо синонімічності/несинонімічності використовуваних термінів.

Ключові слова: актуальне членування речення, комунікативна структура речення, функційна перспектива речення, тема/рема, топік/фокус та відоме/невідоме.

Речення як основна одиниця синтаксису має тривалу історію. Так, ще за часів Олександрійської граматичної школи, зокрема, у працях Аполлонія Дискола – “батька” синтаксичної науки речення проголошувалося основною формою вираження думки [3, с. 310]. Однак, проблема основних одиниць синтаксису і зараз залишається актуальною. Так, до списку “претендентів” на цей статус додалися ще синтаксична конструкція та